

Sociaal emotioneel klimaat in de klas

M. Brekelmans, J. van Tartwijk en S. Severiens

Samenvatting

Dit themanummer brengt een breed palet aan conceptuele en methodische benaderingen bijeen om het sociaal emotionele klimaat in de klas te bestuderen. Interacties en relaties tussen leerlingen onderling en tussen leerlingen en docenten worden bestudeerd in basis- en voortgezet onderwijs vanuit verschillende theoretische benaderingen (gehechtheidsperspectief, interpersoonlijke theorie, sociale netwerk theorie, zelfdeterminatietheorie). Er worden verschillende methoden van dataverzameling ingezet (observaties, zelfrapportages) om interacties en relaties te bestuderen op zowel leerling- als klasniveau en op verschillende tijd niveaus variërend van moment tot moment tot een schooljaar.

In de meeste scholen in Nederland is het onderwijs nog steeds klassikaal georganiseerd. De interacties in de klassikale context, tussen docent en leerlingen en tussen leerlingen onderling, vormen op leerlingniveau bouwstenen voor de dyadische relaties met hun klasgenoten en met de docent, en de ontwikkeling van hun vakinhoudelijke- en sociale bekwaamheid. Op klasniveau leidt de aard van de interacties tot een bepaalde sfeer, een bepaald sociaal emotioneel klimaat. Voor leerlingen draagt dat sociaal emotioneel klimaat bij aan leerprestaties en motivatie voor het onderwijs (Cornelius-White, 2007; Roor-da, Koomen, Spilt, & Oort, 2011). Voor docenten zorgt een goed sociaal emotioneel klasklimaat ervoor dat zij beter onderwijs kunnen geven, met meer plezier werken, en langer in het beroep werkzaam blijven (Day, Sammons, Kington, Gu, & Stobart, 2006; Spilt, Koomen, & Thijs, 2011).

In dit themanummer staan de interacties en relaties tussen leerlingen onderling en tussen docent en leerlingen centraal. In de bijdragen aan dit themanummer worden verschillende

theoretische benaderingen gebruikt om interacties en relaties te beschrijven. Het betreft het gehechtheidsperspectief (*attachment theory*), de interpersoonlijke theorie (*interpersonal theory*), de sociale netwerk theorie (*social network theory*) en de zelfdeterminatietheorie (*self-determination theory*). Interacties en relaties worden bestudeerd in (a) verschillende typen onderwijs: basis- en voortgezet, (b) op verschillende onderwijsniveaus: klas, leerling en (c) op verschillende tijdsniveaus: micro (seconde-tot-seconde) en macro (b.v. schooljaar), met (d) diverse methoden van dataverzameling (observaties, zelfrapportages via (video-stimulated) interviews, via vragenlijsten) en methoden van analyse (correlatie, regressie, multiniveau).

Theoretische benaderingen

Gehechtheidsperspectief. Voortbouwend op onderzoek en theorievorming over ouder-kind gehechtheid, benadrukt dit perspectief het belang van de affectieve kwaliteit van de docent-leerling relatie voor de ontwikkeling van kinderen, en de rol van de docent als veilige haven en basis voor exploratie (Verschuere & Koomen, 2012). De affectieve kwaliteit wordt doorgaans gespecificeerd in termen van drie relationele dimensies: Nabijheid (*Closeness*: gebruik van docent als veilige haven, openheid van communicatie, warmte), Conflict (*Conflict*: negatief, botsend of discordant, onvoorspelbaar, en onaangenaam gedrag) en Afhankelijkheid (*Dependency*: vanuit ontwikkelingsoogpunt ongepaste mate van hulp en aandacht vragen) (Koomen, Verschuere, van Schooten, Jak, & Pianta, 2011; Pianta, 2001; Verschuere & Koomen, 2012).

Interpersoonlijke theorie. Deze theorie richt zich op (de percepties van) het gedrag van mensen in interactie met anderen vanuit een sociaal systeem benadering. De theorie is gebaseerd op de aanname dat het gedrag van mensen het beste begrepen kan worden vanuit

wederzijdse beïnvloeding en transactionele causaliteit (Horowitz & Strack, 2011). Een belangrijk uitgangspunt is ook dat alle gedrag in interactie met anderen beschreven kan worden met behulp van twee dimensies, die te samen de basis vormen van een circulaire structuur. Invloed (*Agency*) verwijst naar de mate waarin iemand zich onafhankelijk opstelt, interacties domineert, macht of controle heeft, terwijl Nabijheid (*Communion*) verwijst naar de mate waarin iemand genegeheid toont, zich sociaal opstelt, harmonie nastreeft en vriendelijk is (Gurtman, 2009).

Sociale netwerk theorie. Met behulp van deze theorie wordt de kwaliteit van relaties als kenmerk van een systeem afgeleid op basis van nominaties van de personen die deel uitmaken van het systeem. In een klas gaat het daarbij bijvoorbeeld om nominaties van klasgenoten van medeleerlingen in termen van geliefdheid (*liking*). Het totaal aan nominaties van de leerlingen in een klas biedt inzicht in bijvoorbeeld samenhang in het netwerk van verbindingen tussen leerlingen in een klas of de mate waarin een klas hiërarchisch dan wel egalitair is georganiseerd. Nominaties van klasgenoten kunnen ook worden ingezet om sociaal functioneren van individuele leerlingen in beeld te brengen en de ontwikkeling daarvan te begrijpen (zie b.v., Ahn, Garandau, & Rodkin, 2010; Kindermann & Gest, 2009).

Zelfdeterminatietheorie. Aan de hand van deze theorie worden docent-leerlingrelaties getypeerd uitgaande van het belang van de vervulling van de psychologische basisbehoeften aan autonomie (*autonomy*), verbondenheid (*belongingness*) en competentie (*competence*) die cruciale voedingsstoffen zijn voor persoonlijke ontwikkeling en optimaal functioneren (Deci & Ryan, 2000).

Bijdragen aan het themanummer

In het eerste artikel van dit themanummer van Boor-Klip, Segers, Hendrickx en Cillessen staan de relaties tussen leerlingen centraal. Het totaal van de relaties tussen leerlingen (peercontext) vormt een belangrijk onderdeel van het sociale klimaat in de klas. De peercontext kan zowel een stimulerende als beperkende invloed hebben op het sociaal en aca-

demisch functioneren van leerlingen. Een belangrijke onderliggende assumptie van het verband van geliefdheid en populariteit met schools functioneren is dat meer geaccepteerde of hogere status leerlingen hun schoolomgeving positiever waarnemen en daardoor ook beter functioneren. Er is nog nauwelijks onderzoek gedaan naar hoe leerlingen hun peercontext beleven. De studie van Boor-Klip et al. in groep 7 van het basisonderwijs, die gebruikt maakt van de sociale netwerk theorie, laat zien dat de beleving van leerlingen van de peercontext een duidelijke samenhang vertoont met het academisch en sociaal zelfbeeld van leerlingen.

In de overige drie bijdragen aan dit themanummer wordt het sociaal emotionele klimaat bestudeerd aan de hand van de relaties en interacties tussen leerlingen en hun docent.

In het artikel van Claessens, Pennings, van der Want, Brekelmans, den Brok en van Tartwijk wordt een meervoudige casestudy uitgevoerd waarin de relaties en interacties met leerlingen van vier beginnende docenten, werkzaam in het voortgezet onderwijs, centraal staan. De studie maakt gebruik van de interpersoonlijke theorie. De docent-leerling relatie en interactie wordt benaderd via een veelheid aan aspecten: docentcognities op micro- en macroniveau, te weten interpersoonlijke identiteitsstandaard, zelfschema's over positieve en problematische relaties met individuele leerlingen, *appraisal* van docenten van een lesstart (in kaart gebracht via interviews en vragenlijsten) en interacties van docenten met leerlingen op microniveau (in kaart gebracht via observaties). In de studie wordt geëxploreerd wat de toegevoegde waarde is van deze aspecten op een in Nederland in het voortgezet onderwijs veel gebruikte benadering om informatie over de docent-leerlingrelatie te verzamelen, namelijk via de afname van een vragenlijst bij leerlingen. Er blijkt inderdaad sprake van toegevoegde waarde voor het inzicht in de docent-leerling relatie en daarmee voor het inrichten van professionaliseringstrajecten om docenten te ondersteunen bij het verbeteren van het sociaal emotionele klimaat in de klas.

In het artikel van Verschuere, Cadima en Doumen wordt met behulp van een longitudi-

nale studie de unieke bijdrage onderzocht van conflict in de dyadische leerkracht-kind relatie, enerzijds, en emotionele steun van de leerkracht op klasniveau, anderzijds, aan de ontwikkeling van agressief gedrag tijdens de transitie van de kleuter- naar de lagere school. Tevens wordt nagegaan of deze leerkracht-kind interacties de verdere toename van agressie bij kinderen met relatief veel agressief gedrag in de kleuterperiode kunnen versterken of bufferen. De studie heeft het gehechtheidsperspectief als basis voor de bestudering van de docent-leerlingrelaties. Ook in deze studie worden zowel klasniveau (emotionele steun docent) als leerlingniveau (dyadische relatiekwaliteit) in de (multi-niveau) analyses betrokken en zowel gebruik gemaakt van rapportage door middel van vragenlijsten (docent over agressief gedrag leerling) als observaties van gedrag door externe observatoren (conflict in de docent-leerlingrelatie). De bevindingen bevestigen de rol van de kwaliteit van docent-leerling relaties in de ontwikkeling van probleemgedrag bij kinderen.

In de bijdrage van Opendakker vat de auteur de resultaten van vier eerder gepresenteerde (cross-sectionele en longitudinale) studies in het Nederlandse basis- en voortgezet onderwijs samen, en onderbouwt daarmee theoretische assumpties die worden geformuleerd op basis van de zelfdeterminatie theorie. Deze vier studies maken gebruik van vragenlijsten en multiniveau analyses om effecten van de docent-leerlingrelatie op de motivatie van leerlingen op leerling- en klasniveau te bestuderen. Opendakker beargumenteert dat een motivationeel perspectief op de docent leerling relatie laat zien dat een vriendelijke en betrokken leerkracht -waarvoor ook vanuit de gehechtheidstheorie en de interpersoonlijke theorie gepleit wordt- erg belangrijk is, maar niet voldoende voor het optimaal motivationeel functioneren van leerlingen. Ondersteuning via het aanbieden van structuur in de leeromgeving (om zo tegemoet te komen aan de behoefte van leerlingen om zich competent te voelen) en autonomieondersteuning is volgens haar ook noodzakelijk.

Tot slot

Dit themanummer dragen wij op Theo Wubels. Het is een blijk van waardering voor de bijdrage die hij heeft geleverd aan het onderzoek op het gebied van de relatie tussen docent en leerlingen, maar ook voor zijn bestuurlijke bijdrage aan de redactie van Pedagogische Studiën (voorzitter van 2002-2008), Vereniging voor Onderwijsresearch (voorzitter van 2008 tot 2013), European Educational Research Association (EERA, 2008-2014, penningmeester en president elect), NWO/PROO (2005-2009, vicevoorzitter) en NRO (vanaf 2013, voorzitter)

Als discussiant van dit themanummer krijgt hij het laatste woord.

Literatuur

- Ahn, H.-J., Garandeau, C. F., & Rodkin, P. C. (2010). Effects of classroom embeddedness and density on the social status of aggressive and victimized children. *Journal of Early Adolescence, 30*, 76-101.
- Cornelius-White, J. (2007). Learner-centered teacher-student relationships are effective: A meta-analysis. *Review of Educational Research, 77*(1), 113-143.
doi: 10.3102/003465430298563
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*, 319-338.
- Day, C., Sammons, P., Kington, A., Gu, Q., & Stobart, G. (2006). Methodological Synergy in a National Project: The VITAE Story. *Evaluation & Research in Education, 19*(2), 102-125.
doi: 10.2167/eri422.0
- Gurtman, M. B. (2009). Exploring personality with the interpersonal circumplex. *Social Psychology Compass, 3*, 1-19.
doi: 10.1111/j.1751-9004.2099.00172.x
- Horowitz, M. L., & Strack, S. (Eds.). (2011). *Handbook of interpersonal psychology*. New York: Wiley.
- Kindermann, T., & Gest, S. D. (2009). Assessment of the peer group: Identifying naturally occurring social networks and capturing their effects. In K. Rubin, W. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, rela-*

- tionships and groups* (pp. 100-118). New York: Guilford.
- Koomen, H. M. Y., Verschueren, K., van Schooten, E., Jak, S., & Pianta, R. C. (2011). Validating the Student-Teacher Relationship Scale: Testing factor structure and measurement invariance across child gender and age in a Dutch sample. *Journal of School Psychology, 50*, 215-234.
- Pianta, R. C. (2001). *Student-Teacher Relationship Scale: Professional Manual*. Lutz, FL: Psychological Assessment Resources.
- Roorda, D., Koomen, H., Spilt, J., & Oort, F. (2011). The Influence of Affective Teacher-Student Relationships on Students' School Engagement and Achievement: A Meta-Analytic Approach. *Review of Educational Research, 81*, 493-529.
- Spilt, J. L., Koomen, H. M. Y., & Thijs, J. T. (2011). Teacher well-being: The importance of teacher-student relationships. *Educational Psychology Review, 23*, 457-477. doi: 10.1007/s10648-011-9170-y
- Verschueren, K., & Koomen, H. M. Y. (2012). Teacher-child relationships from an attachment perspective. *Attachment & Human Development, 14*, 205-211.
- and secondary education from different theoretical approaches (attachment theory, interpersonal theory, social network theory, self-determination theory). There are different methods of data collection used (observations, self-reports) to study interactions and relationships on both student- and class level and at different time levels ranging from moment to moment to a school year.

Auteurs

Mieke Brekelmans en **Jan van Tartwijk** zijn als hoogleraar werkzaam aan de Universiteit Utrecht, **Sabine Severiens** is als hoogleraar verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Universiteit van Amsterdam.

Correspondentieadres:
m.brekelmans@uu.nl

Abstract

Social-emotional classroom climate

This special issue brings together a wide range of conceptual and methodical approaches to studying the social-emotional climate in the classroom. Interactions and relationships between students and between students and teachers are studied in primary